

PROJEKAT

**ISTORIJA ŽENSKOG ORGANIZOVANJA
U KRUŠEVCU**

Analiza i sumiranje prikupljenih podataka

UVOD

U Kruševcu, prema našem saznanju, do sada nije rađeno sistematsko istraživanje o ženskom organizovanju, istaknutim ženama i njihovom doprinosu razvoju lokalne zajednice. Nepostojanje sistematizovanih podataka i materijala žensku istoriju i učešće žena u društvenom razvoju čini nevidljivom. To je jedan od načina na koji se patrijarhat „obračunava” sa ženama. To je, takođe, i jedan od uzroka i posledica mizoginije.

Namera ovog istraživanja je da ispravi tu društvenu nepravdu, da ženski doprinos promenama u društvu učini vidljivim i važnim i tako načini korak ka „vidljivoj ženskoj istoriji”. Mi verujemo da je to višestruko značajno: za dalji razvoj ženskih inicijativa i ženskog aktivizma, za poboljšanje pozicije žena i unapređenje ravnopravnosti polova, za buduće generacije žena i razvoj i modernizaciju društva uopšte.

Ciljevi istraživanja bili su povećanje vidljivosti istorije ženskog organizovanja i istaknutih žena u lokalnoj sredini, doprinos razvoju lokalnih rodni studija i ženskom aktivizmu, kao i sistematizovanje i objedinjavanje podataka o ženskom organizovanju.

Obrađivale smo period od početaka ženskog organizovanja u Kruševcu, od druge polovine 19. veka do postojanja Antifašističkog fronta žena 1953. godine. Koristile smo arhivsku građu, periodiku, monografije i rasprave koje se bave pitanjem ženske istorije u Kruševcu. Važno je naglasiti da je periodika bila osnovni izvor koji smo analizirale jer fondovi ženskih društava i škola nisu sačuvani ili su sačuvani samo delimično. Ovo važi i za periodiku jer su neki brojevi pojedinih listova uništeni ili oštećeni.

Svi prikupljeni podaci organizovani su u 4 celine, od kojih se jedna naknadno nametnula, a to je žensko školstvo, jer su prve ženske škole pokrenula upravo ženska udruženja. Ovu temu smo uvrstile u prvu celinu zbog hronološkog metoda koji smo koristile.

Takođe, želele smo da prikazemo kakvo je danas žensko organizovanje u Kruševcu pružajući informacije o postojećim ženskim udruženjima i njihovim aktivnostima.

Razmatranje šireg konteksta društvenog položaja žena u Srbiji

Briga o sudbini žena u Srbiji dobila je zvaničnu formu početkom poslednje četvrtine 19. veka. Akcija je preduzeta onda kad su protivrečnosti između idealno zamišljenog lika žene i stvarnih realizacija postale tako očigledne da se dalji razvoj više nije mogao prepuštati stihiji. On je zahtevao organizovanu akciju, pre svega vaspitnu, koja bi mobilisala žene ka ispunjenju konkretnih i praktičnih društvenih zadataka (u smislu, tj. sa ciljem, opšte dobrobiti i napretka). Brigu o svim kategorijama ženske populacije i ženi uopšte počela je da vodi društvena zajednica, a ubrzo su veći deo dužnosti preuzela **ženska društva** koja su samim svojim postojanjem jasno zastupala i objavljivala mišljenje da ženski pol predstavlja poseban društveni entitet i da, kao takav, zahteva posebnu organizaciju i delovanje. Radi većeg uticaja uglavnom su imala i svoja glasila: prvi domaći list pojavljuje se iznenađujuće rano s obzirom na kulturni nivo sredine - 1847. Matija Ban pokrenuo je i uređivao *Ženski vaspitatelj* (koncipiran kao ženski časopisi na Zapadu). Na žalost, list je prestao da izlazi već sledeće godine kada je izbila Mađarska buna. Tek 1879. (posle 31 godinu) u Srbiji počinje da izlazi *Domaćica* koja je bila jedini list za žene narednih 30 godina, do *Jednakosti* – glasila žena socijaldemokratkinja 1910. Osnivač i izdavač *Domaćice* bilo je **Žensko društvo osnovano 1875. u Beogradu, s ciljem da udruži žene radi prosvetavanja ženskog podmlatka. Da bi svoje delovanje proširilo na celu zemlju, osnovane su podružnice u još 25 gradova.** Osposobljavanje siromašnih devojaka za rad bio je jedan od najvažnijih ciljeva Društva: 1879. osnovana je Radnička škola Ženskog Društva koja je omogućavala besplatno školovanje za najsiromašnije devojke. 1863. osnovana je Viša ženska škola, 1894. Viši zavod za vaspitavanje devojaka (pod zaštitom kraljice Natalije). 1889. dozvoljen je upis ženama na Veliku školu (Univerzitet).

Viša ženska škola je imala za cilj da pruži devojčicama više obrazovanja od onog koje su stekle u osnovnim četvorogodišnjim školama, kao i da priprema učiteljice za ženske osnovne škole, jer je sve do kraja 19. veka preovladavalo mišljenje da je poziv učiteljice neodvojiv od uloge buduće majke. Pored toga, u skladu sa Zakonom o ustanovi devojačkih škola iz 1886. koji je predviđao osnivanje

internatskih škola za usavršavanje ženske dece u ženskom radu i unapređenju znanja stečenog u osnovnim školama, osnovano je nekoliko privatnih viših zavoda za vaspitanje devojaka. Ti zavodi su, sudeći prema tekstovima oglasa, imali 5 gimnazijskih razreda, a poseban im je zadatak bio, kao i Više ženske škole (od 1886. god. sa 6 razreda) da pruže savremeno obrazovanje i vaspitanje učenicama u srpskom duhu, i da ih spremaju za „dobre domaćice i odgojene dame”. Stoga je posebna pažnja posvećivana učenju „društvenog ophođenja, stranih jezika, muzike, plesa, crtanja i uopšte razvijanja estetskih osećanja, zatim šivenja, svih vrsta ručnih radova, domaćih poslova, ”kuhinjske hemije”, nege bolesnika.” (132. str. M. Prošić – Dvornić, Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka, Beograd, 2006).

Sve veći broj žena iz srednjih i iz siromašnih porodica bio je prinuđen da napušta sigurnost svog doma i da počinje da zarađuje za život. Brakovi su se teško sklapali ukoliko devojka nije imala miraz, a čak i kada jeste, muževljeva zarada često nije mogla da obezbedi egzistenciju. Zato su se roditelji sve više trudili da ćerke pripreme za neki poziv. Devojke srednje građanske klase najčešće su se odlučivale za poziv učiteljica (u Beogradu je 1900. god. osnovana zasebna Ženska učiteljska škola), „zabavilja” dece predškolskog uzrasta ili guvernanti u bogatim kućama (1907/8. god. u Beogradu je postojalo jedno državno i šest privatnih zabavišta u kojima su zabavilje mogle da se zapošljavaju – izvor V. Tešić, Škole i nastava, Istorija srpskog naroda, Beograd, 1983.). Međutim, ubrzo je nastala hiperprodukcija tih zanimanja pa su devojke i žene morale da pronalaze nove poslove i način zarade. Zapošljavale su se u državnoj upravi, poštanskoj i telegrafskoj službi, a otvaranjem novih škola i kurseva proširio se broj zanimanja kojima su mogle da se bave – npr. od 1899. god. osnovan je kurs za babice na ginekološkom odeljenju Opšte državne bolnice. Kao zanimljiv podatak M. Prošić – Dvornić navodi da je školske 1898/99. u Državnoj trgovačkoj školi bilo samo dve učenice, već 1909/10. privatnu trgovačku akademiju Ljubomira Žirića pohađale su 33 učenice. U to vreme je osnovana Ženska trgovačka škola za učenice koje su htele da se osposobe za knjigovodstvene, blagajničke i korespondentske poslove. **Devojke iz najsiromašnijih porodica najčešće su odlazile na zanat** učeći, tokom dugog i mukotrpnog šegrtskog i kalfinškog staža, najčešće u krojačkim i sličnim radionicama, neku od tada već **tradicionalnih ženskih veština**. Ukoliko su udajom,

nasledstvom ili na neki drugi način dolazile do potrebnog kapitala, otvarale bi kasnije sopstvene radionice i neke od njih bi postajale imućne vlasnice zanatskih i trgovačkih radnji, mada je većina stupala u najamni radni odnos. S razvojem industrije bilo je i sve više **radnica u štampariji, fabrici šibica, duvana, slamnih šešira, štofova i trikotaže**. U gorem položaju bile su **nekvalifikovane radnice** koje su radile najteže poslove za najniže nadnice (Vujošević, U., Učešće žena u radničkom pokretu Beograda, Beograd, 1960.). Iz tih razloga je za sticanje sistematskih znanja i stručnih kvalifikacija značajno mesto pripadalo Radničkoj školi Ženskog društva, u koju su na besplatno školovanje u trajanju od dve, a kasnije četiri godine, primane devojke iz najsiromašnijih staleža.

Mada je potpuna, osmogodišnja ženska Gimnazija nastala tek 1905., dok je 1912. izmenama Zakona o srednjim školama u statusu i programima izjednačena sa muškim, pojedine devojke, uglavnom iz viših slojeva, su već od osamdesetih godina 19. veka sticale univerzitetsko obrazovanje u inostranstvu. **Od 1889. dozvoljen im je upis na beogradsku Veliku školu, te su tako i ovde dobile mogućnost za sticanje profesionalne karijere sa najvišim stepenom obrazovanja.** „Krajem 19. veka u Srbiji je bilo 5 žena lekara, već priličan broj uglednih nastavnica i profesorki i nekoliko književnica, slikarki, pijanistkinja, arhitekti, urednica ženskih listova, a Maga Magazinović, koja je 1905. radila u uredništvu Politike, bila je prva žena u Srbiji kojoj je žurnalistika bila poziv. (134. str, M. Prošić – Dvornić, Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka, izvor Srpkinja, 1913.)

Veliku ulogu u emancipovanju žena imalo je to što su počinjale da se bave sportom. Sportsko društvo Soko imalo je i žensko odeljenje koje je vodila Stanislava Višekova, prva žena predavačica gimnastike i mačevanja u Srbiji. Maga Magazinović zajedno sa dr Zorom Pricom osnovala je 1910. u Beogradu Školu za recitaciju, strane jezike i estetičku gimnastiku.

Što se tiče časopisa za žene, *Domaćica* koju smo spomenule bila je zapravo patrijarhalnog karaktera. „Strahovalo se da „previše” obrazovane žene, koje, uz to, u industrijskom društvu u stalnom usponu imaju sve više mogućnosti i za ekonomsku samostalnost, mogu narušiti poredak u kome muškarac ima dominantnu ulogu. „Bojazan od narušavanja tog poretka bila je u osnovi konzervativnog

pristupa „ženskom pitanju” na Zapadu kao i u Srbiji. Zato se taj pristup zalagao za podizanje obrazovnog nivoa žena i izjednačavanje njenih prava sa muškarcima, ali na strogo kontrolisan i ograničen način tako da se hijerarhijski 'rodni' status quo ni na koji način ne bi ugrozio. ...Na stranicama *Domaćice*, u programskim deklaracijama ali i celim njenim sadržajem promovisan je, zapravo anistorički 'kult ženstvenosti'." (135. str, M. Prošić – Dvorniċ, Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka). U prvom broju, Milan Đ. Milićević (sedamdesetih godina 19. veka jedan od glavnih autoriteta za pedagoška i obrazovna pitanja, preveo knjigu Ernesta Legueva „Moralna istorija žena”, delo koje je i u to doba smatrano konzervativnim) piše: „Smerna *Domaćica* javlja se među Srpkinjama ne da otvara borbu za dosad previđana prava ženske strane, nego da osvetljava dužnosti koje je Bog dao ženi u kući i porodici...” Razlike između polova su potencirane, precizno razgraničavane, a objašnjavane su ne kao posledica istorijskog razvoja, već kao odraz nepromenljivih bioloških i psiholoških razlika, čak se eksplicitno navodi: npr. „Žene vole lepotu u osećanjima i stvarima... Ljudi vole račun i pamet. Porodica je ženin život... muž, iako je ljubavljvu vezan za porodičan život, njegov je život svet. Žena je umiljata, poslušna, odana i strpljiva... a muž je često žustar, strog ili hladan. Vrline ženine ostaju blagost, stidljivost, čednost... vrline su čovekove znanje, istrajnost i smelost” itd. Položaj žene i njen odnos sa drugim polom predstavljen je u *Domaćici* kao statička, večna istina, koja se može samo usavršavati, nikako menjati. „Odsustvo vremenske dimenzije, neaktuelnost, neinformisanost i konzervativizam odlike su ženske štampe u svim vremenima (37. str, M. Prošić – Dvorniċ).

U poslednje dve decenije 19. veka pored *Domaćice*, pokrenute su mnoge edicije, kalendari, posebni dodaci časopisima koji su bili namenjeni ženama – ovi tekstovi mahom sadrže preporuke i savete za uspešno vođenje kuće i porodice. Često su zasnovani na naučnim objašnjenjima i u potpunom su skladu sa predstavama i podeljenim ulogama muškarca i žene - Biblioteka *Za ženski svet, Glas Srpskog učenog društva, Domaće blago, list za srpsku porodicu; Srpkinja, poučan i zabavan list za naše ženskinje; Srpkinja, ilustrovani kalendar* itd. (101. str, Privatni život kod Srba u XIX veku, Beograd, 2006.) Drugačiji pristup ženama bio je u glasilu *Jednakost*, o tome više kad budemo govorile o političkim strujanjima u Srbiji koja su uticala na postepeno menjanje patrijarhalnog okvira.

U srpskom društvu 19. veka bila je naglašena polna segregacija i diskriminacija u odnosu na ženski pol koja nije manifestovana samo u javnom mnjenju, predrasudama ili mentalitetu već je bila pravno konstituisana i zaštićena. **Gradanski zakonik iz 1844. god. (važio punih 100 godina, do 1944. god) tretira ženu na sledeći način:** „Maloletnim upodobljavaju se i svi oni, koji ne mogu ili im je zabranjeno sopstvenim imanjem rukovati; takvi su svi uma lišeni, raspikuće sudom oglašene, propalice, prezaduženici kojih je imanje pod stecištem potpalo, udate žene za života muževljeva.” (137. str, M. Prošić – Dvornić). Žena takođe nije mogla da stupi u državnu službu bez odobrenja muža. Takva pravna diskriminacija udatih žena opravdavala se potrebom održavanja bračne harmonije. **Gradanski zakonik je još zabranjivao istraživanje i utvrđivanje očinstva u slučaju vanbračnog rađanja** (tako je osuda okoline i teret izdržavanja deteta padao isključivo na ženu, koja je često ostajala bez podrške primarne porodice upravo zbog pritiska sredine). Npr. član 110 Gradanskog zakonika propisivao je žensku pokornost u braku, a čl. 109 glasio je: „žena je bila dužna za svojim mužem ići gde on za dobro nađe i s njime onde živeti.”

Mladi intelektualci liberalne i socijalističke orijentacije u Srbiji, početkom '70-tih godina 19. veka se tek upoznaju sa evropskim feminističkim idejama o emancipaciji žena, koja podrazumeva, pre svega, pravo na obrazovanje i jednaka politička i građanska prava. Najozbiljniji pristup tzv. „ženskom pitanju” imao je Svetozar Marković koji je pisao i govorio o ropskom položaju žena, poričući, u to vreme veoma raširenu i popularnu teoriju o postojanju prirodne razlike između muškaraca i žena. Oslobođenje žene iz „ropskog položaja” video je u oslobađanju iz „uskih porodičnih okvira institucije braka”, uključivanju u društvo putem sticanja pravne i građanske ravnopravnosti. On je napisao predgovor *Oslobođenje ženskinja* za knjigu Džona Stjuarta Mila prevedenu pod naslovom *Potčinjenost ženskinja*, objavljenu u Beogradu 1871. **Draga Dejanović (1840 – 1871), iz kruga S. Markovića**, isticala je potrebu „za umnim i radnim usavršavanjem žene da bi mogla samostalno da privređuje i da bi se oslobodila patrijarhalnih predrasuda koji je vezuju samo za privatni prostor braka i kuće. **Prva srpska feministkinja**, kako su je nazivali, zahtevala je pristup javnoj delatnosti za žene. Stavovi su joj bili slični Markovićevim, s tim što je ona verovala da žene napredovanjem mogu podjednako dobro da ispune svoje razne uloge: majke, domaćice i javne radnice.” (113.

str, M. Prošić – Dvornić). Njih dvoje su pripadali političkom pokretu „**Ujedinjena omladina srpska**” koji je osnovan 1866. u Novom Sadu i bio aktivan do 1871. godine. **Ovo Udruženje bilo je prvo koje je uopšte pokrenulo pitanje emancipacije žena i pokušalo da stvori prostor za uključivanje žena u društvene aktivnosti.** Nailazili su na žestok otpor konzervativaca i crkve jer su između ostalog tražili da se i srpske devojčice obrazuju pod istim uslovima kao i dečaci.

Na inicijativu Dimitrija Tucovića, sekretara Srpske socijaldemokratske partije, septembra 1910. osnovan je Sekretarijat žena socijaldemokrata, prva politička organizacija žena u Srbiji. U periodu 1903 – 1910. u Srbiji je bilo oko 30 000 zaposlenih žena, od toga 2 500 u industrijskim preduzećima i to više od 90 odsto kao nekvalifikovana radna snaga. Iste 1910. samo je 150 žena radnica iz cele Srbije pripadalo partijskim organizacijama. (139,140. str, M. Prošić – Dvornić, izvor Dević – Ubavić, Srpska socijaldemokratska partija i ženski pokret u Srbiji 1903 – 1914, Tokovi revolucije I, Beograd 1967.) Generalno je bio mali odziv žena u radničkom pokretu, pa su se velike nade polagale u javno glasilo Sekretarijata, list *Jednakost*. Prvi broj je izašao 1. oktobra 1910., izlazio je redovno dva puta mesečno sve do 1. juna 1912. kad je prekinuta sva aktivnost zbog balkanskih ratova. Obnovljen je januara 1914., izdato je 13 brojeva do 1. jula iste godine kada je zbog izbijanja Prvog svetskog rata ponovo prestao da se štampa. Obnovljen je 1920. kao organ žena socijalistkinja i komunistkinja. List nije bio zamišljen kao tipično ženski časopis u kojem bi se naglašavale specifične uloge i položaj žene u društvu i njena pretpostavljena glavna interesovanja. Naprotiv, *Jednakost* je nastojala da žene uvede u stvarna društvena i istorijska dešavanja, da doprinese njenom potpunom polnom, ekonomskom, društvenom, političkom i kulturnom oslobađanju, da je promeni jednom za svagda, „da celom ženskom rodu poruči – Budite ljudi, budite borci, ne budite 'žene' ”. (142. str, M. Prošić – Dvornić). Iako klasno obojen, usmeren na agitaciju, buđenje klasne svesti i socijalno prosvetavanje, imao je i didaktičku komponentu – radnicama je skretana pažnja na štetno dejstvo nepovoljne radne sredine, alkoholizma, nehigijene, nadrilekarstva, predrasuda, loših porodičnih odnosa i sl. Isticano je da su žene svih klasa i slojeva bile u podjednako obespravljenom položaju. Kvalitet ovog lista je bio u tome što je pravio zaokret od patrijarhalne paradigme žene čija je jedina dužnost da reprodukuje već postojeće odnose, ka oslo-

bođenoj ženi kao autonomnoj i samostalnoj ličnosti. Zamerka je da su teške teorijske rasprave i suvišna politizacija uticale da krug čitateljki *Jednakosti* bude relativno mali – trebalo je da „bude pristupačnija širim slojevima žena i da se lakšim stilom i razumljivim jezikom bori protiv predrasuda o ženskom polu i mistifikacije kulta ženstvenosti.” (142. str, M. Prošić – Dvornić).

I. POČECI ŽENSKOG ORGANIZOVANJA U KRUŠEVCU

Kao što je rečeno u izveštaju, prva celina je obuhvatila period od početaka ženskog organizovanja i njihove društvene aktivnosti do Prvog svetskog rata. Najvažnija ženska udruženja u ovom periodu su *Kruševačka ženska podružina* i *Kolo srpskih sestara*. Ovaj period je važan i zbog početaka **organizovanja ženskih škola i uključivanja ženske dece u srednjoškolski obrazovni proces**. Važan izvor je kalendar Vardar, koji je izdavalo Kolo srpskih sestara (KSS), a u kome možemo naći izveštaje lokalnih odbora KSS. Periodika za ovaj period nije sačuvana u lokalnom arhivu, u Muzeju postoje neki listovi, ali oni nam, nisu bili dostupni. Najvažniji izvori za proučavanje početaka školovanja ženske dece i njegovog razvitka objavljeni su u knjizi Branka Perunučića, *Kruševac u jednom veku* koju smo koristile.

Počeci obrazovanja ženske dece u Kruševcu

Glavni upravitelj osnovnih škola, Petar Radovanović, se obratio 1856. godine Popečiteljstvu prosvete sa molbom da se u Kruševcu osnuje škola za žensku decu i pokrenuo pitanje isplate učiteljica koje bi u njoj radile. Naveo je i razlog zbog koga bi je trebalo otvoriti, ali i okolnosti koje su onemogućavale ranije otvaranje jedne takve škole: „Iz davna je želila Opština kruševačka devojačku školu, u kojoj bi se devojčice mogle **poučavati i vaspitavati**, u sredini svojoj osnovati, no zbog mali prihoda svoji nije mogla to do sada učiniti”¹. U Kruševcu su te godine postojale 3 muške škole i građani su uputili molbu Popečiteljstvu da se otvori jedno odeljenje za žensku decu.² Opština je odmah reagovala i izvestila Stefana Markovića, popečitelja, da je ona u svom budžetu predvidela troškove za platu učiteljice u iznosu od sto talira godišnje, njen prevoz iz Beograda i da je za rad škole sve pripremljeno – *iznajmljen kvartir za školu ženske mladeži*.³ Popečitelj je prihvatio molbu Opštine i

1. Peruničić, Branko, *Kruševac u jednom veku*, Kruševac 1971, 579.

2. Mihajlović, Bogoljub, *Razvitak školstva u Kruševcu*, Kruševac 1977.

3. Isto.

predložio *Visokoslavnome sovjetu* da odobri otvaranje Devojačke škole u Kruševcu, uz obavezu da plata učiteljice bude 120 talira godišnje. **Dekret o otvaranju škole je potpisan jula 1857. godine.**⁴ Prva učiteljica bila je **Julka Frušić**, pomoćnica devojačke škole na Terazijama. U ženske škole devojčice su polazile sa pet godina, a školovanje je trajalo šest godina. Predmeti su bili: gramatika, stilistika, istorija, zemljopis, šivenje, pletenje, vez.⁵ 1872. godine škola je imala 122 učenice, 92 u prvom i 30 u drugom razredu.

Do 1880. godine ova škola je bila jedina koju su mogle da pohađaju učenice jer je ženskoj deci bio zabranjen upis u Gimnazije. Međutim, **Ministarstvo prosvete je u svom raspisu od 11. 9. 1879. naredilo direktorima da upisuju žensku decu u Gimnazije.** Tako su školske 1880/81. upisane dve učenice u Gimnaziju.⁶ **Učenici i učenice su odvajani jedni od drugih.** Učenice su bile oslobođene gimnastike, nisu mogle da budu članice **dačke družine Napredak.** U okviru ove družine se, međutim, dosta govorilo o položaju žena u srpskom društvu. To vidimo kroz teme radova najaktivnijeg člana, Trifuna Kaclerovića, pripadnika i socijalističkog kružoka, *Položaj i zadatak Srпкиnja, Srpska žena u narodnoj poeziji, epskoj i lirskoj.* Radove su izlagale i učenice. **Milena Bota**, ćerka Pavla Bote, okružnog fizikusa i školskog lekara, poreklom Vojvođanina, prevela je rad engleskog psihofiziologa i sociologa dr Haveloka Elisa *O razviću mozga kod ženskinja.* Bile su aktivne i **Aleksandra Bruneti i Malvina Gogić.**⁷ U Gimnaziji je školovanje učenica trajalo tri godine, godinu dana manje nego učenika, jer **se smatralo da su njima časovi algebre nepotrebni. Kruševačka Gimnazija je ukinuta 1898. godine,** Opština je osnovala četvororazrednu privatnu Gimnaziju i na sebe primila njeno izdržavanje. **Novi zakon o srednjim školama je zabranio upis ženske dece u srednje škole.** Uskoro, **1900. godine, otvorena je privatna srednja škola sa 6 razreda u kojoj je bilo dozvoljeno upisivanje učenica. Viša ženska škola je otvorena 1905. godine,** bila je privatna i imućniji Kruševljani, trgovci, zanatlije su je materijalno pomagali. Obrazovanje je bilo onemogućeno od 1912. do 1918. godine zbog ratnih okolnosti, a tečajna ženska odeljenja su osnovana već početkom 1919. godine.⁸

4. U Srbiji ženske škole postoje od 1845. godine.

5. Mihajlović, Bogoljub, *Razvitak školstva u Kruševcu*, Kruševac 1977.

6. Kovbasko, Budimka, *Od pismenosti do nauke (1865-1903) u: 100 godina Gimnazije u Kruševcu*, Kruševac 1965.

7. Isto.

Tek nakon Drugog svetskog rata ukinute su muške i ženske gimnazije i osnovne škole u Kruševcu, 1951. izvršena je reorganizacija školstva i stvorene su mešovite gimnazije i osmoletke.⁹

Kruševačko Kolo srpskih sestara osnovano je 1904. godine uz sudelovanje učiteljica kruševačkih osnovnih škola: Ljubice Jakovljević, Darinke Tomić, Jele Terzić, Darinke Miletić i ostalih uglednih gospođa i gospođica.¹⁰ **Prva predsednica je postala Milka Braljinac**, supruga Save Braljinca, poznatog kruševačkog inženjera. Važno je napomenuti da u literaturi postoje oprečni podaci o godini formiranja odbora KSS-a u Kruševcu, kao i o prvoj predsednici. Slavica Davidović u svom radu *Jedan vek Kola srpskih sestara* objavljenom u *Rasinskim analima*, navodi da je KSS u Kruševcu osnovano 1903. godine i da je prva predsednica bila učiteljica Ljubica Čarević Jakovljević, dok se u *Maloj enciklopediji kruševačkog kraja* Slobodana Simonovića navodi da je društvo osnovano 1900. i da je prva predsednica bila Ruža Žižić, učiteljica.

Milka Braljinac je rođena u Jagodini, u uglednoj porodici Kosovljanina, industrijalaca, ali je prešla u Kruševac nakon udaje za Savu Braljinca. Ona se u *Vardaru* opisuje rečima: „Milka Braljinac je vredna i vrlo blagorodna žena, koja je umela da razume cilj života i koja je sa velikim oduševljenjem primila uzvišene dužnosti predsednice Kola Srpskih Sestara i uz saradnju svojih vrednih kruševačkih članica odala se sa svom dušom i svim srcem na svoj patriotsko – humani zadatak.”¹¹

Njen rad je bio naročito upečatljiv za vreme Balkanskih ratova, kada su se Kolu pridružile nove članice: Nega Simić, Ruža Cvetković, Mileva Nikolić, Etelka Nikolić, Živana Kupčević. Još prvih dana nakon izbijanja Prvog balkanskog rata, Uprava Kola na čelu sa Milkom Braljinac je ustanovila radionice za izradu vojničkog rublja i drugih neophodnih stvari za zbrinjavanje ranjenih u sukobu. Izrađeno rublje i ostale stvari su slate srpskom Crvenom Krstu, jednim

^{8.} Mihajlović, Bogoljub, *150 godina osnovne škole u Kruševcu*, Kruševac 1977.

^{9.} Mihajlović, Bogoljub, *Razvitak školstva u Kruševcu*, Kruševac 1977.

^{10.} „O životu i radu g-đe Milke Braljinac, počasne predsednice Kola Srpskih Sestara”, *Vardar* kalendar za prostu 1926. godinu, 1925, 136.

^{11.} „O životu i radu g-đe Milke Braljinac, počasne predsednice Kola Srpskih Sestara”, *Vardar* kalendar za prostu 1926. godinu, 1925, 136.

delom XII pešadijskom puku „Car Lazar” i bolnicama za vojnike. Rad Kola se intenzivirao kada su se članice predvođene predsednicom direktno uključile u zbrinjavanje ranjenika i obolelih vojnika i negovale ih po bolnicama istovremeno održavajući i dve narodne kuhinje – jednu pri kruševačkoj železničkoj stanici uz saradnju Ženske podružine i drugu u Stalaću.

Članice Kola srpskih sestara i drugih ženskih organizacija po završenom kursu za bolničarke sa dr Botom uoči Balkanskih i Prvog svetskog rata.

U *Vardaru* je sačuvan izveštaj o radu kruševačkog odbora Kola za 1912/1913. godinu. U ovom periodu održano je 28 redovnih i 2 vanredne sednice. Gvoždarski trgovac, Đorđe Marinković, im je darivao zgradu za potrebe njihovih aktivnosti 1908. godine.¹² Vanredne sednice su održane upravo zbog davanja pomoći *četnicima*, kako su se tada nazivali vojnici koji su učestvovali u balkanskim ratovima. Takođe, kruševački odbor Kola je slao pomoć i

¹² Spomenar, Kolo srpskih sestara - Odbor Kruševac 1903-1945, Kruševac 2007.

ženskim gimnazijama, pevačkim društvima, crkvama i pojedincima. Održavani su koncerti na kojima je skupljana novčana pomoć.¹³ Nažalost, više nije sačuvan nijedan *Vardar* u lokalnom arhivu iz perioda pre izbijanja Prvog svetskog rata.

Kruševačka ženska podružina

U Kruševcu je *Beogradsko žensko društvo* osnovalo svoj **ogranak 1882. godine**, koji je, kao i matična podružina, bio pod patronatom kraljice Natalije, a pod nazivom Kruševačka ženska podružina.¹⁴

Aktivnost *Podružine* i njenu ulogu u javnom životu grada možemo da pratimo kroz delimično sačuvanu arhivsku građu - deo zapisnika i izveštaja kontinuirano vođenih u razdoblju od 27. septembra 1897. do 12. novembra 1899. i od 3. marta 1901. do 25. juna 1902. godine, kao i iz pisama upućivanih ministru prosvete i crkvenih dela u Vladi Srbije i Načelstvu okruga kruševačkog.

Odmah nakon osnivanja, *Kruševačka ženska podružina* je osnovala **Žensku radeničku školu, a prva učiteljica je bila Eva Vukadinović, iz Silbaša u Austro-Ugarskoj.**¹⁵ Tadašnji upravni odbor bio je sastavljen od žena i devojaka iz uglednih kruševačkih porodica: predsednica je bila Ljuba P. Petrović, potpredsednica Kristina Mutavdžić, delovotkinja Jelisaveta Novaković, blagajnica Zorka Nikolić, a upravne članice Milka Protić i Jelena Vitorović. Ostalo članstvo činile su redovne (stalne) članice. **Devojčice su proučavale srpski jezik, nemački jezik, zemljopis, istoriju, poznavanje prirode i poljsku privredu, vez, šivenje.** Ženska radenička škola je 1900. godine imala 3 razreda sa 25 učenica.¹⁶ U maju je stigao poziv Glavnog odbora podružine za uzimanje učešća kruševačkog Pododboru na Pariskoj svetskoj izložbi 1900. godine, te je trebalo pripremiti i odabrati radove da bi na vreme bili poslani matičnom Društvu. Početkom marta 1901. izabrana je nova uprava, a stara je dobila priznanje za svoj rad. Nova potpredsednica Olga Ilić (koju ubrzano

¹³. *Vardar* 1913, 154, 155, 156, 157.

¹⁴. Đinovska, Jelena, *Ženska podružina Kruševac*, http://037info.net/readarticle.php?article_id=2, (23. 3. 2010).

¹⁵. Mihajlović, Bogoljub, *Razvitak školstva u Kruševcu*, Kruševac 1977.

¹⁶. Isto.

zamenjuje Zorka Nikolić), potpredsednica Leposava Nešić, a blagajnica Vuka Simić, (delovotkinja Ljubica Karakušević?).¹⁷

Nova uprava Kruševačke ženske podružine donela je odluku o kupovini potrebne literature (brošura Eleonore Selenke iz Minhena o konferenciji mira održanoj u Hagu na kojoj su učestvovala i žene iz Srbije). Nastavljale su se i dobrotvorne aktivnosti društva, kao što je bilo izdvajanje novca (100 dinara) namenjenog Crvenom krstu, a nisu zaostajali ni protokolarni dogovori o priređivanju zabava, naprimer one u čast imendana Njenog veličanstva kraljice Drage održane u Oficirskom domu, niti upućivanje rođendanskih čestitki. U septembru povodom posete kraljevskog para Drage i Aleksandra Obrenovića, Podružina je zamolila Odbor za doček da joj se dodeli mesto na železničkoj stanici i ugovori audijencija Uprave kod kraljice. Pošto je problem školskog stana i dalje bio aktuelan, u koji bi bile smeštene polaznice Ženske radeničke škole, zamolile su predsednika opštine da ustupi neku kuću za školu ili pak uputi „kakvu pomoć” (finansijsku). Članstvo je dobilo dve nove članice g-đu Pavla Drobnjaka i g-đu Arse Drenovca.

Krajem godine, Ženska Podružina je donela odluku o primanju učenica i iz drugih radeničkih škola (Aleksinačka radenička škola), kao i o priključenju Rezoluciji žena iz Srbije koja je upućena konferenciji mira u Hagu. Takođe, Odbor se zadužio da pripremi proslavu dana Svetog Save, uz upućivanje poziva predsedniku Opštine, kao i zabave za *dan Sveta Tri jerarha (30. januar 1902. godine)*, na koju je trebalo pozvati i Njihova veličanstva kralja Aleksandra i kraljicu Dragu.

Na glavnom skupu *Podružine* održanom 3. februara 1902. godine dotadašnje rukovodstvo dalo je ostavku i izabrano je novo: predsednica je ostala Zora Nikolić, potpredsednica Leposava Nešić, delovotkinja Anja O. Nešović a blagajnica Ruža Simić. Upravne članice su Todora Blagojević, Jela Radovanović, Ljubica Terzić, Anka Zojić, Mara Jovanović, Mara Ilić, Etelka Nikolić, Perka Kačanik, Milica Ginić, Emilija Grujić, Natalija Braljinac, Ruža Milovanović, Olga Ilić, Kristina Mandić, Zora Ilić, Leposava Nešić, Vuka Simić, Sultana Tajtacek, Dara Stanišić. Dužnost obavlja Kaja Gocić.

¹⁷ Đinovska, Jelena, Ženska podružina Kruševac, http://037info.net/readarticle.php?article_id=2, (23. 3.2010).

Iz dokumentacije se saznaje da je Ženska radenička škola uspela da se smesti u kuću koju je izdao sveštenik iz sela Dvorane, Jefta Anđelković, tako da je Ženska Podružina planirala da formira i sopstvenu knjižnicu.

Uvedene su bile i izvesne novine kao: odvojiti učenice koje pohađaju teorijsku nastavu u posebne razrede, upisivati siromašne devojke samo na početku školske godine, ne povećavati cenu rada, ali i organizovati koncerte i izlete sa prihodom u korist škole. Školarina je iznosila 7, a za dve učenice iz jedne porodice po 6 dinara. Kao pomoćnica u održavanju nastave primljena je Leposava Popović. Uvodi se i stimulacija u vidu nagrada od 20 i 10 dinara namenjenih istaknutim učenicama za poseban trud i ispoljeni smisao u praktičnom radu.

Izvorna dokumentacija dopušta samo delimično detaljniji uvid u karakter i delatnost Kruševačke ženske podružine i to samo za opisane periode. Dalja sudbina Društva nije proučena usled nedostatka dokumenata koji bi svedočili o kasnijem razdoblju

*Ženska radnička škola – učenice sa učiteljicom,
snimljeno 1895. u Kruševcu*

*Učenice ženske radničke škole sa učiteljicom,
snimljeno početkom XX veka u Kruševcu*

II ŽENSKO ORGANIZOVANJE U MEĐURATNOM PERIODU

Druga celina u istraživanju je obuhvatila žensko organizovanje između dva rata. Najvažniji izvor za ovaj period je periodika: ***Kruševačka oblasna samouprava (brojevi od 26. 11. 1927. do 14. 9. 1929.)***, ***Jugoslavija (brojevi od 13. 4. 1930. do 24.12. 1931.)***, ***Prosvetni pokret (brojevi od aprila 1931. do aprila 1932.)*** i ***Kruševački glasnik (od 9. 3. 1930. do 29. 3. 1941.)***. Za rad *Kola srpskih sestara* u ovom periodu najvažniji izvor je bio list ***Vardar***. U lokalnoj štampi najavljivani su događaji koje su organizovale ženska društva: ***Kolo srpskih sestara***, ***Ženska podružina***, ***Društvo knjeginje Ljubice***, ***Društvo knjeginje Zorke***.

U ***Kruševačkoj oblasnoj samoupravi*** najavljivana su predavanja koje je organizovalo *Kolo srpskih sestara*. Ova aktivnost *Kola* nazivana je **narodno prosvetovanje, a teme predavanja su se ticale nauke** (Persida Popović je održala predavanje o bežičnoj telegrafiji i telefoniji), **vaspitanja** (tema je bila o negovanju male dece), **istorije**. U lokalnoj štampi je zabeleženo da predavanja nisu bila naročito posećena, da je bilo kako malo žena, tako i muškaraca, iako je izneto mnogo istina, pouka, predrasuda.

U ***Jugoslaviji*** takođe možemo pratiti aktivnosti ženskih društava, ali u ovom periodu postaje aktuelan i **izbor za Mis**, na koji aktivistkinje ženskih udruženja nisu gledale sa odobravanjem. Ženski pokret je smatrao da on doprinosi **moralnoj degradaciji mladih devojaka**, da „društvo ne može da uvede obavezno školovanje za žensku decu, ali zato svaka palanka može imati izbor za mis”.¹⁸ Ova aktivnost je bila najzastupljenija u listu *Jugoslavija*, ali takođe možemo naići i na poziv za **domaćički kurs**, izveštaje sa završnih ispita ovog kursa itd. **Moda** je postala jedna od tema u kojima su pomenute žene i to najčešće u okviru polemike o dužini suknje. Još jedna razlika u odnosu na period 20-tih godina jeste pojava **vesti o nasilju u porodici**, supružničkim svađama, nesrećama itd.

¹⁸. Marković, Predrag, Seksualnost između privatnog i javnog u 20. veku u: *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd 2007.

U *Kruševačkom glasniku* su se često najavljivali balovi koje je organizovalo Kolo srpskih sestara i na kojima su se prikupljala sredstva za odevanje siromašne dece. U ovom periodu, za razliku od prethodnog, naglašena je **humanitarna aktivnost Kola, rad sa siromašnom decom je prioritet Društva**. Ono što je bilo najavljivano jesu i pomeni dobrotvorima, utemeljivačima, članicama, *streljanim mučenicima, koje je organizovalo Kolo*. Pominju se i **predavanja** koje je *Kolo* organizovalo, ali ništa ne možemo saznati o temama i posećenosti. Glavni odbor *Kola* je 1938. godine sa svojim odborima i društvom prijatelja Francuske podiglo u Vrnjačkoj banji **spomenik zahvalnosti kralju Aleksandru Karađorđeviću**. Propraćene su aktivnosti i **Društva knjeginje Zorke**, koje je svoj rad posvetilo **učenju stranih jezika i organizovalo francuske i nemačke škole**. I ovo društvo je negovalo **humanitarne aktivnosti**. Iz tekstova u štampi možemo saznati da su njihovi kursevi bili odlično posećeni i da su se deca odazivala u velikom broju. Zbog toga, Društvo je preko štampe izražavalo zahvalnost građanstvu. **Ono što je uočljivo je da se aktivnost Kruševačke ženske podružnice ne može pratiti kroz lokalne listove, jer se o njenom radu veoma malo izveštavalo**. Društvo knjeginje Ljubice je kao svoj prioritet **isticalo rad sa siromašnom decom**, njihovo odevanje itd, ali su održavali i **kurseve nemačkog jezika** za decu od 7 godina pa na više, kao i kurseve za pitomce i trgovačke pomoćnike. Redovno su najavljivane **svetosavske proslave**, na kojima su učestvovala ženska društva, kao i proslave njihovih **slava**. Duži tekstovi su bili posvećeni ženi isključivo kada je bila u pitanju smrt neke istaknute članice ženskih društava. **Jeleni Đorđević**, učiteljici i nacionalnoj radnici je bio posvećen dugačak tekst nakon njene smrti. Ona je bila predsednica društva knjeginje Ljubice, potpredsednica Udruženja učiteljica, KSS, Jadranske straže, članica Uprave ženske podružine, Društva knjeginje Zorke. Data je njena kratka biografija, a kao njene glavne vrline istaknuto je da je bila *divna majka, izvrsni vaspitač, odlična drugarica, sjajna i nezamenljiva saradnica* itd.

Analizirajući omladinski časopis kruševačke Gimnazije **Venturi** koji je izlazio od **1928. do marta 1930. god.** zaključujemo da je aktivnost učenica u stvaranju ovog školskog lista bila zanemarljiva u odnosu na učenike, što govori da nisu dovoljno podsticane da se uključe u kreiranje časopisa niti da se bave literarnim radom. U radovima koji su objavljivani takođe su retko zastupljene pesnikinje

i spisateljice. Predstava žene je stereotipna i strogo patrijarhalna. To pokazuje sledeća analiza po brojevima:

BR. 1, 1928. god. Objavljeno 18 radova učenika (pripovedaka, pesama, prevoda, eseja i prikaza (kritika) zbirki pesama, jedne knjige i jedne muzičke drame – svih 18 su radovi učenika, takođe su samo 2 prevoda eseja od jedne autorke: „Iz moderne nemačke lirike” **Elze Lasker – Šiler**. Na kraju je dat pregled objavljenih časopisa:

Srpski književni glasnik – u broju za 1. maj objavljuje pesmu g-đe Jelene Spiridonović – Savić (“Proleće,”) pored 5 pesnika i pisaca i 2 članka (prikaza, kritike) čiji su autori muškarci. U ovom broju zastupljeni su radovi 7 autora i 1 autorke.

Misao – u sveskama za april 9 autora, nijedna autorka

Vijenac – u majskom broju 7 autora, nijedna autorka

Volja - književno – socijalni časopis u svesci za maj, 8 autora i nijedna autorka

Život i rad – majski broj, 8 autora i jedna pesma Desanke Maksimović

Zapisi – cetinjski mesečni list za nauku u književnost , majski broj, 4 autora i jedan prevod sa češkog g-đice Jovanke Hrišćanin

BR. 2, 1928. god. 17 radova muškaraca, nijedna žena

BR. 3, 1928. god. Od 25 radova samo je jedan posvećen analizi zbirke pesama žene (u članku „Ocene i prikazi” dat je osvrt na zbirku pesama Desanke Maksimović „Vrt detinjstva”). U ovom broju objavljen je odlomak iz priče „Cura” Marijana Ivacića koji je zanimljiv za analizu jer prikazuje **patrijarhalan model ljubavi**, veoma čestu temu u srpskoj književnosti tog vremena: u odlomku se opisuje nesrećna ljubav – ona tuguje, on pati jer će se ona udati za drugog, a u tom bolu pomišlja da ubije nekog: „i zaboli ga srce ko da mu majka umre, i još više... Napipa u džepu nož, i odluči klati, ubiti. Koga? Miju? Sebe? Milu? Ne zna. Samo od njih troje neko mora pod ledinu... Zaklaću vas, sve ću vas zaklati... Napio se i bi mu svetlo pri duši i lakše pri srcu...” Priča se završava tako što glavni junak razbija čaše u kafani uz muziku, započinje svađu i pet momaka ga izbodu noževima.

BR. 4, 1928. god. U ovom broju objavljeni su radovi 13 autora, nema nijedne autorke. Objavljen je odlomak pripovetke „Odbegla nevesta” autora Ivana Romanovića u kojem je prikazana **stereotipna slika žene koja ne prihvata ulogu supruge i domaćice**: Ana, lepa glumica, nezadovoljna u braku i novim načinom života u selu, udata za poljoprivrednika kog smatra „neosetljivim, glupim”, rešava da sve napusti i ode sa školskim drugom svog muža, studentom i pesnikom koji može da razume njenu potrebu za slobodom koju je nekad imala.

U eseju „Književni rad i ideologija Henriha Ibzena”, autora **Živka Jevtića**, prvi put nailazimo da se spominje **emancipacija žena**: „...Ibzen je jednom reči hteo emancipovanje ličnosti, a uporedo s tim javila se i emancipacija žene. Ideja onda nova; skoro ostvarena danas. Jedan njegov junak sanja kako će da oplemeni sve ljude na zemlji i tako doprinese većem stepenu kulture i boljim društvenim odnosima...”

BR. 6, 1928. god. Objavljeno je 10 radova (pripovedaka i pesama), od 8 autora i 1 autorke – **Mileva Živanović**, pesma „**Sumnjam**” i „**Iz zavoda**”, šala u jednom činu.

BR. 1, 1929. god. januar: 10 autora, nijedna autorka

BR. 3, 1929. god. mart: 13 autora, nijedna autorka (u ovom broju objavljene su pesme, odlomci iz pripovedaka, pripovetke u nastavcima, nagrađeni temati, referati, dobri maturski radovi).

BR. 4 i 5, 1929. god april – maj: 20 autora (ljubavna poezija i pripovetke o teškom životu seljaka)

BR. 6, 1929. god. jun: 16 autora (uglavnom ljubavna poezija – **žena ponovo prikazana u kontekstu patrijarhalnog modela romantične i nesrećne ljubavi**, ili su smerne i lepe gradske dame ili zapuštene seljanke).

BR. 7, 1929. god. novembar: 19 autora, nijedna autorka. Objavljeno je 6 prikaza novih izdanja knjiga i periodike (2 se odnose na strane autorke, 4 na domaće pisce): u drugom kolu „Narodne knjižnice” izašao je roman norveške spisateljice Sigrit Undset i itali-

janske Ani Vivanti, najavljen opširniji prikaz u sledećem broju. Dat je pregled časopisa:

Nova Evropa, 26.10.1929. – 3 teksta, autorka jednog je Katarina Stanković.

Srpski književni glasnik – 5 tekstova, nijedna autorka (uglavnom rasprave o novim domaćim književnim delima, npr. pesnički prilozi Momčila Nastasijevića kao i stalne rubrike – naučni, književni i politički pregled).

Narodne starine, sveska 17 – obaveštavaju se čitaoci da izlazi kao stručni naučni časopis, nekoliko kratkih članaka, nema autorki.

Misao, sveska za maj i jun 1929. god.: „zadocnio, ali je sadržinom korektan”, književni prilozi – 10 muškaraca (12 priloga) i 2 žene (3 priloga): Jelena Dimitrijević „Pisma iz Londona” i Desanka Maksimović „Pesma sužnja” i esej „Jovanka Orleanka”.

Venac, sveska za oktobar 1929. god. – 5 radova, od toga jedan Desanke Maksimović „Opustela košnica”

Novi život, oktobar 1929. God. – nema autorki

Preporod, septembar i oktobar 1929. god. – nema autorki

BR. 8, 1929. god. decembar: 9 autora, nijedna autorka.

BR. 9, 1930. god. mart: 13 autora i jedna autorka: Desanka Rajić, esej „Juče – danas – sutra (raspoloženja s varijacijama)”

Kolo srpskih sestara 1930. godine

Kruševačka ženska podružina 1930. godine

III AKTIVNOST ŽENA U DRUGOM SVETSKOM RATU I POSLE NJEGA

Treća celina istraživanja je obuhvatila aktivnost žena u Drugom svetskom ratu i u socijalizmu. Za ovaj period najznačajniji izvor je nedeljnik ***Pobeda***, koji je sačuvan u lokalnom arhivu od 1953. godine. Antifašistički front žena, AFŽ, bio je aktivan od 1942. do 1953. godine, a u listu ***Pobeda*** se kao njegov osnovni zadatak ističe ***vaspitanje dece, borba protiv sujeverja, poboljšanje higijenskih uslova i ideološko-političko uzdizanje žena.***

U skladu sa ovim zadacima **kursevi za zdravstveno prosvetovanje** su najzastupljenija tema koja se tiče žena u ovom lokalnom listu. Ovi kursevi su definisani **kao pitanje uzrastanja mladog naraštaja, pitanje višeg stepena zdravstvene kulture i pitanje odbrane i nezavisnosti naše zemlje.** Omladinke su bile informisane o početku ovih kurseva, obavljani su razgovori sa njihovim roditeljima, prilikom kojih je isticana njihova važnost. Vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) je donela odluku o formiranju zdravstveno-prosvetnih kurseva seoske ženske omladine. Sticala su se **znanja o ličnoj higijeni, čuvanju zdravlja, zaraznim bolestima, borbi protiv nadržilekarstva, sujeverja, mističizma.** Održavale su se i **Nedelje čistoće**, koje su podrazumevale čišćenje dvorišta, krećenje domova, sađenje cveća, kao i **Nedelje borbe protiv tuberkuloze.**

Ono o čemu je ***Pobeda*** izveštavala bile su i **proslave Osmog marta**, u okviru kojih su držana **predavanja sa temama o ulozi žene u porodici, društvu itd, ali su organizovana i putovanja po Jugoslaviji.** Gradska sekcija AFŽ-a osnovala je i **Društvo prijatelja dece i Društvo fakultetski obrazovanih žena**, čije su članice **organizovale književne večeri i druga predavanja za žene.** Takođe su formirani i **kursevi krojenja**, održavane su **pozorišne predstave na kojima su neke žene prisustvovala po prvi put.** AFŽ je radio na **stvaranju ženske zanatske i domaćičke škole sa ciljem da ona uzvisi, kulturno obogati i oplemeni čoveka.** Devojke su osposobljivane da budu **dobre domaćice, uz sticanje higijenskih navika za buduće primerne majke.**

IV ŽENSKO ORGANIZOVANJE U KRUŠEVCU DANAS

Udruženje žena Peščanik

Jedina organizacija koja se danas u Kruševcu bavi isključivo pitanjem ženskih ljudskih prava i deklarira se kao feministička je **Udruženje žena Peščanik**. Udruženje je osnovano marta 2000-te a registrovano juna iste godine. Osnivačice su: Dragana Smiljković, Sladjana Makragić, Biljana Pavlović, Lidija Jakovljević, Ljiljana Milicević, Aleksandra Milevska, Maja Cvetković, Milanka Vasić, Jelena Ristović i Snežana Jakovljević koja je i predsednica udruženja.

Danas Peščanik čine neke od osnivačica kao i žene koje su u međuvremenu došle u organizaciju: Mirjana Jovanović, Slavica Stanojlović, Nada Budimović, Jelena Memet, Sandra Farkaš, Stanka Dimitrijević, Jovana Pavlović, Zvezdana Budimović Savković, Jelena Milutinović, Milkana Pavlović, Dana Jovanović... i druge žene.

Misija Udruženja žena Peščanik je osnaživanje žena i promovisanje rodne ravnopravnosti.

Peščanik svoje aktivnosti, programe i projekte realizuje uz podršku stranih i domaćih donatorskih organizacija, kao i podršku nacionalne i lokalne vlade. Aktivistkinje posebno ističu Fondaciju za mir i rodnu ravnopravnost Kvinna till Kvinna, Švedska, koja već 10 godina podržava projekat Ženski informativno edukativni centar, koji se svojim akcijama obraća ženama u javnom životu, ženskoj srednjoškolskoj i studentskoj populaciji, kao i donositeljicama/cima odluka zagovarajući poboljšanje položaja žena.

2009-te, Udruženje žena Peščanik je, zahvaljujući podršci Ministarstva za rad i socijalnu politiku i lokalne samouprave osnovalo prvi SOS telefon i Pravno savetovalište za pomoć ženama žrtvama rodno zasnovanog i seksualnog nasilja na području Kruševca ikad. Tokom 3 godine, 13 konsultantkinja pružilo je blizu 2000 psihosocijalnih i pravnih usluga odgovarajući na potrebe blizu 300 žena.

Servis je u ovom vidu prestao da postoji 2012. godine usled nedostatka sredstava za rad.

Peščanik je deo Mreže žena protiv muškog nasilja u Srbiji i Mreže Žena u crnom, kao i član REKOM KOALICIJE.

Udruženje žena Peščanik

Kolo srpskih sestara

U Kruševcu i danas postoji i aktivno je **Kolo srpskih sestara**. Kolo srpskih sestara Mesni odbor Kruševac obnovilo je svoj odbor uz pomoć aktivistkinja Crvenog krsta 24. jula 1992. godine. Za predsednicu odabrana je Ratomirka Dinić. Kolo je uzelo učešće u obnovi hrišćanskih praznika i srpske tradicije, pomagalo u ratnim okolnostima izbeglima, raseljenima, a u mirnodopskim deci bez roditeljskog staranja Doma *Jefimija*, Gerontološkom centru, deci sa posebnim potrebama, deci *Udruženja invalida i poginulih u ratovima 1990/99*. Udruženje ima oko pedesetak članica, a predsednica je, od 1998. godine, Slavica Davidović. Okosnica finansiranja Kola srpskih sestara su organizacije Srba iz dijaspore – KSS iz Indijane, fondacija *Spasite srpsku decu* iz Kalifornije.

Udruženje samohranih majki *Kneginja Ljubica*

Udruženje je osnovano početkom 2009. godine sa ciljem davanja doprinosa razvoju i unapređenju kvaliteta života samohranih majki, zalaganja za uspostavljanje saradnje i povezivanja samohranih majki kroz sprovođenje aktivnosti koje podržavaju njihovu bržu integraciju u sve društvene tokove. Udruženje se zalaže za eliminisanje diskriminacije žena i integrisanje principa sa evropskim standardima. Predsednica udruženja je Snežana Andrejić, a udruženje obuhvata oko 100 članica.

SPISAK PREGLEDANE I ANALIZIRANE LITERATURE

Monografije, priručnici:

1. Privatni život kod Srba u XIX veku (od kraja 18. veka do početka Prvog svetskog rata), priredili Ana Stolić i Nenad Makuljević, Clio, Beograd, 2006.
2. Privatni život kod Srba u XX veku (priredio Milan Ristović), Clio, Beograd, 2007.
3. Mirjana Prošić – Dvornić: Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka, Stubovi kulture, Beograd, 2006.
4. Peruničić Branko, *Kruševac u jednom veku*, Kruševac 1971.
5. Romelić, Živka, Radulović, Ema, *Lepa varoš Kruševac*, Kruševac 2001.
6. Mihajlović, Bogoljub, *Razvitak školstva u Kruševcu*, Kruševac 1977.
7. Mihajlović, Bogoljub, *150 godina osnovnog školstva u Kruševcu*, Kruševac 1983.
8. Mišić, Radmila, *Živeti uz note*, Kruševac 2001.
9. Stošić, Adam, *Kruševac i okolina – kulturno – istorijski spomenici*, Kruševac 1987.
10. Lazarević, Velibor, *Letopis škole belovodske*, Bela Voda 1987.
11. Đunković, Srećko, *Školstvo i prosveta u Srbiji u 19. veku*, Beograd 1971.
12. Davidović, Slavica, *Spomenar Kolo srpskih sestara*, Mesno odnor Kruševac, Kruševac 2007.

Članci u periodici i zbornicima radova:

13. Davidović, Slavica, „Jedan vek Kola srpskih sestara”, *Rasinski anali 2* (2004) 85-87.
14. Krstić, Đorđe, „Porodica i običajno-pravni odnosi u gradovima stare Srbije” u: Zbornik radova *Gradska kultura na Balkanu XV-XIX vek*, Balkanološki institut SANU, Beograd 1984.
15. Kovbasko, Budimka, „Od pismenosti do nauke (1865-1903)” u: *100 godina Gimnazije u Kruševcu*, Kruševac 1965.
16. Simić, Mihailo, „Duga trka sa smrću (Po kazivanju Natalije Kovačević rođ. Tajtacek)”, *Rasinski anali 2* (2004) 106-108.
17. Đinovska, Jelena, „Školovanje ženske dece u kruševačkom kraju od sredine XIX veka do 1918.” u: Zbornik radova *Školstvo u kruševačkom kraju u Knjaževini i Kraljevini Srbiji*, Kruševac 2002.

Internet sajтови:

18. Đinovska, Jelena, Ženska podružina Kruševac, http://037info.net/readarticle.php?article_id=2, (23. 3. 2010).
19. http://www.fens.org.rs/organizacije/u110_kneginja.html, (3. 3. 2012).
20. <http://037info.net/news.php?readmore=340>, (3. 3. 2012).

Enciklopedije:

21. „Kolo srpskih sestara” u: *Mala enciklopedija kruševačkog kraja*, Kruševac 2006.

Štampa:

1. Kruševačka oblasna samoupava¹⁹
2. Jugoslavija²⁰
3. Prosvetni pokret²¹
4. Kruševački glasnik²²
5. Pobeda²³
6. Venturi²⁴
7. Vardar kalendar²⁵

^{19.} Sačuvani su brojevi od novembra 1927. do septembra 1929., a ove godine se i ugasila.

^{20.} Sačuvani su brojevi od aprila 1930. do decembra 1931. Izlazila je od 1929. do 1933.

^{21.} Sačuvani su brojevi od aprila 1931. do aprila 1932.

^{22.} Sačuvani su brojevi od 9. 3. 1930. do 27. marta 1941. Izlazio je od 1927. godine.

^{23.} Sačuvani su brojevi od marta 1953. godine.

^{24.} Sačuvano je 5 brojeva (1,2,3,4,6) iz 1928. nedostaje br.5. Iz 1929. sačuvano je 7 brojeva (1,3, dvobroj 4-5, 6,7,8) nedostaje broj 2. Iz marta 1930. sačuvan je jedan broj, 9, kada list prestaje da izlazi.

^{25.} Sačuvani su kalendari za 1912/13. godinu, 1933., 1934., 1935., 1936., 1937. i 1940. godinu.

KRATAK PREGLED
ISTORIJA ŽENSKOG ORGANIZOVANJA U KRUŠEVCU
19-ti i prva polovina 20-tog veka

Autorke publikacije
Jovana Pavlović, Sandra Farkaš i Jelena Memet

Izdanje
Udruženje žena Peščanik

Štampa
Sigraf

Tiraž
500

Mart 2012, Kruševac

Brošura Kratak pregled istorije ženskog organizovanja u Kruševcu, tokom 19 i u prvoj polovini 20 veka štampana je zahvaljujući finansijskoj podršci Rekonstrukcije Ženski Fond, Beograd